

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА**

Факультет філології

Кафедра української мови

**СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»**

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Освітня програма «Українська мова і література»

Спеціальність В11 Філологія (за спеціалізаціями)

Спеціалізація В11.01 Українська мова та література

Галузь знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки

Затверджено на засіданні кафедри
Протокол № 1
від 26 серпня 2025 р.

1. Загальна інформація	
Назва дисципліни	«Історична грамати́ка української мови»
Викладач	Брус Марія Петрівна
Контактний телефон викладача	+380673408525
E-mail викладача	mariia.brus@pnu.edu.ua
Формат дисципліни	очний
Обсяг дисципліни	3 кредити ЄКТС, 90 год.
Посилання на сайт дистанційного навчання	https://d-learn.pnu.edu.ua/
Консультації	упродовж семестру за встановленим розкладом на кафедрі та з розрахунком відповідного часу
2. Анотація до навчальної дисципліни	
<u>Предметом</u> вивчення навчальної дисципліни «Історична грамати́ка української мови» є засвоєння процесів становлення й розвитку писемного варіанта української мови XI – XV ст., пов'язаного з тогочасною правописною традицією і живомовною практикою; пізнання закономірностей формування фонетичної системи української мови, її лексичного складу, словотвірної структури, граматичної будови; ознайомлення з найдавнішими писемними пам'ятками та відображеними в них українськими мовними рисами; розкриття питомих і власних тенденцій, що визначили наступний розвиток і сучасний стан української мови. Дисципліна дає змогу освоїти і зрозуміти формування різних рівнів української мови XI – XV ст., розвинути навички відтворення давньої слов'янської та української графіки, читання й перекладання власних писемних джерел.	
3. Мета та цілі навчальної дисципліни	
<u>Метою</u> вивчення навчальної дисципліни є вивчення основних закономірностей розвитку фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, граматичної будови української мови в найдавніший писемний період її розвитку – XI – XV століттях. <u>Основними цілями</u> вивчення дисципліни є: - висвітлити історію виникнення української мови, постання української писемності, спорідненість української мови з іншими мовами; – схарактеризувати процеси формування фонетичних, лексичних, словотвірних, граматичних ознак української мови; – проаналізувати явища, успадковані українською мовою з праслов'янського та зі східнослов'янського періодів; – розкрити закономірності розвитку фонетичної, лексичної, словотвірної, морфологічної і синтаксичної систем української мови XI – XV століть; – навчитися розрізняти індоєвропейські, спільнослов'янські, давньоукраїнські фонетичні, лексичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні мовні зміни, встановлювати взаємозв'язок між ними; – набути знань, умінь і навичок роботи з давніми писемними пам'ятками, науковою літературою, лексикографічними джерелами; – розвинути навички читання, перекладання й аналізування давньоукраїнських творів XI – XV століть, систематизації і класифікації питомих і специфічних рис української мови.	

4. Програмні компетентності та результати навчання

Інтегральна компетентність. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі філології (лінгвістики, літературознавства, фольклористики, перекладу) в процесі професійної діяльності або навчання, що передбачає застосування теорій та методів філологічної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК 6. Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 13. Здатність проведення дослідження на належному рівні.

Фахові компетентності:

ФК 3. Здатність використовувати в професійній діяльності знання з теорії та історії української мови.

ФК 8. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань.

ФК 10. Здатність здійснювати лінгвістичний, літературознавчий та спеціальний філологічний аналіз текстів різних стилів і жанрів.

Програмні результати навчання:

2. Ефективно працювати з інформацією: добирати необхідну інформацію з різних джерел, зокрема з фахової літератури та електронних баз, критично аналізувати й інтерпретувати її, впорядковувати, класифікувати й систематизувати.

8. Знати й розуміти систему мови, загальні властивості літератури як мистецтва слова, історію української мови і літератури, що вивчаються, і вміти застосовувати ці знання у професійній діяльності.

12. Аналізувати мовні одиниці, визначати їхню взаємодію та характеризувати мовні явища і процеси, що їх зумовлюють.

15. Здійснювати лінгвістичний, літературознавчий та спеціальний філологічний аналіз текстів різних стилів і жанрів.

20. Дотримуватися правил академічної доброчесності, тобто принципів особистого прикладу, відповідальності, справедливості, академічної свободи, взаємоповаги і взаємодовіри, прозорості, партнерства та взаємодопомоги, компетентності й професіоналізму, законності тощо

5. Організація навчання

Обсяг навчальної дисципліни

Вид заняття	Загальна кількість годин
лекції	28 год.
практичні заняття	18 год.
самостійна робота	44 год.

Ознаки навчальної дисципліни

Семестр	Спеціальність	Курс (рік навчання)	Нормативний / вибірковий
третій	В11 Філологія	Другий	нормативний

Тематика навчальної дисципліни			
Тема	кількість годин		
	лекції	заняття	сам.роб.
Тема 1. Основні поняття й положення курсу.	2	2	3
Тема 2. Спільнослов'янські звукові зміни.	2		3
Тема 3. Фонологічна й фонетична системи української мови XI – XV ст.	2	2	3
Тема 4. Продовження розвитку фонетичних ознак української мови.	2		3
Тема 5. Формування праслов'янського лексичного складу.	2	2	3
Тема 6. Становлення лексики української мови XI–XV ст.	2		3
Тема 7. Словотворення іменних частин мови.	2	2	3
Тема 8. Словотвір дієслів і незмінних частин мови.	2		3
Тема 9. Граматичні системи іменних частин мови.	2	2	4
Тема 10. Дієслівна граматична система. Відмінювання особових форм дієслова та дієприкметника	2	2	4
Тема 11. Незмінні частини мови. Прислівник. Службові частини мови.	2	2	3
Тема 12. Структура речень української мови XI – XV ст.	2	2	3
Тема 13. Синтаксис простого і складного речення.	2	2	3
Тема 14. Синтаксис відмінків у давньоукраїнській мові.	2		3
Загальна кількість годин		28	18
6. Система оцінювання навчальної дисципліни			
Загальна система оцінювання навчальної дисципліни	Система оцінювання курсу відповідає критеріям оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти в університеті. Допуск до іспиту становить максимум 50 балів, за складання іспиту – максимум 50 балів. Робота на практичних заняттях упродовж семестру оцінюється за 5-бальною шкалою та максимальною кількістю 30 балів. Під час виставлення допуску до іспиту враховуються навчальні досягнення, отримані в процесі оцінювання на практичному занятті (максимум 30 балів), при виконанні контрольної роботи (максимум 10 балів) та самостійної роботи (максимум 10 балів). Загальна максимальна кількість балів за навчальний курс становить 100 балів.		
Вимоги до письмових робіт	Письмова контрольна робота складається з 2 завдань: розкриття теоретичних питань – 5 балів, відтворення 5 слів у трьох давніх формах (індоєвропейській, праслов'янській, давньоукраїнській) – 5 балів; терміни написання роботи – передостаннє практичне заняття.		
Практичні заняття	Закріплення й повторення теоретичних питань зі всіх розділів курсу. Виконання письмових завдань для відтворення давньоукраїнських, праслов'янських та індоєвропейських форм слів із поясненням їхніх		

	фонетичних, лексичних, словотвірних, граматичних і стилістичних змін.
Умови допуску до підсумкового контролю	Допуском до іспиту є отримання позитивної підсумкової оцінки (максимум 50 балів, мінімум 25 балів). Для визначення рейтингового підсумкового контролю до уваги взято присутність здобувача на лекційних і практичних заняттях, його активність та успішність у процесі виконання практичних завдань, підготовки самостійної роботи, написання контрольної роботи; відсутність пропусків і запізень на заняття; дотримання етики й культури поведінки на заняттях.
Підсумковий контроль	форма контролю: екзамен (50 б); форма здачі: письмова робота (розв'язання тестів (30 б.), пояснення теоретичних питань (10 б.), виконання завдань (10 б.)); структура тестів: 4 варіанти з однією правильною відповіддю, яка оцінюється в 1 бал.

7. Політика навчальної дисципліни

Письмові роботи. Письмові роботи виконують здобувачі освіти, які навчаються за загальним графіком, відповідно до «Положення про організацію освітнього процесу та розробку основних документів з організації освітнього процесу в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника», та індивідуальним графіком, відповідно до «Положення про порядок навчання здобувачів вищої освіти за індивідуальним графіком у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника» <https://nmv.pnu.edu.ua/нормативні-документи/polozhenja/>. Форму письмового виконання роботи втілено на практичних, індивідуальних заняттях, під час написання контрольної, самостійної роботи чи виконання індивідуального завдання.

Академічна доброчесність. У «Кодексі честі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» визначено загальні морально-етичні принципи та правила поведінки для всіх учасників навчально-освітнього процесу. За цим документом представники університетської громади повинні дотримувати принципу академічної доброчесності та у всій своїй навчальній та викладацькій діяльності зобов'язані діяти порядно, доброчесно. <https://pnu.edu.ua/polozhennia-pro-zapobihannia-plahiatu/>

За дотриманням членами університетської громади морально-етичних та правових норм цього Кодексу відповідає «Комісія з питань етики та академічної доброчесності» при університеті, яка відстежує і регламентує поведінку здобувачів освіти в навчальному процесі. <https://pnu.edu.ua/polozhennia-pro-zapobihannia-plahiatu/>

Відвідування занять. Урегульовано «Положенням про організацію освітнього процесу та розробку основних документів з організації освітнього процесу в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника» <https://nmv.pnu.edu.ua/нормативні-документи/polozhenja/>. У разі пропуску занять здобувачі освіти повинні відпрацювати їх індивідуально в письмовій чи усній формі, щоб виконати всі завдання вхідного, поточного, підсумкового контролю.

Неформальна освіта. Порядок здобуття неформальної освіти та визнання її результатів регламентує «Положення про визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної освіти, в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника». <https://nmv.pnu.edu.ua/нормативні-документи/polozhenja/>

Для здобуття неформальної освіти рекомендовано використання платформ Coursera, Prometheus, Udemy, Ukraine Global Faculty, EdEra та ін.

8. Рекомендована література

1. Брус М. П. Втілення літературних і діалектних особливостей фемінітивотворення у новелах Василя Стефаника. *Василь Стефаник: інтерпретації* / за ред. С.Хороба. Івано-Франківськ – Варшава: Місто НВ, 2023. С. 605–611.
2. Брус М. П. Діахронний і синхронний аспекти вивчення фемінітивів української мови. *Ucrainica IX. Současná ukrajinistika: problémy jazyka, literatury a kultury. sborník příspěvků*. Olomouc, 2020. С. 23–28.

1. Брус М. П. Діахронія та синхронія німецьких мовних впливів у національній мовній картині світу (на рівні фемінітивотворення і фіемінітивовживання). *Закарпатські філологічні студії: науковий журнал*. Ужгород, 2025. https://drive.google.com/drive/folders/10MMAip44m0FiKbSYM02K7JAV6SAw8_NI
2. Брус М. П. Діахронні та синхронні вияви польських впливів у фемінітивній підсистемі української мови. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово: наук. журнал / гол. ред. С. І. Хороб.* Івано-Франківськ, 2024. № 19(71). С. 205–215. <https://drive.google.com/drive/folders/17NSwVBPKRaYXvliXvDIWrFQ3Y07K5cQB>
3. Брус М. П. Діахронні та синхронні вияви чесько-українських мовних зв'язків у фемінітивній підсистемі. «Сучасна україністика дома й у світі: виклики, проблеми, перспективи»: матеріали XII Оломоуцького симпозиуму україністів. Оломоуць: Університет Палацького в Оломоуці, 2024. С. 10–18. <https://drive.google.com/drive/folders/1h287d6Uh58ZVVGcOOXXu-3tLJYyNjoQR>
4. Брус М. П. Діахронні та синхронні вияви фемінітивотворення в українській медичній термінології. *Українська мова*. 2022. № 4. С. 24–40.
5. Брус М. П. Історична граматики української мови: у 3 ч.: навчальний посібник. Івано-Франківськ: ПП Голіней О. М., 2024. Ч. І. 254 с.; Ч. II. 156 с.; Ч. III. 128 с.
6. Брус М. П. Історія голосних редукованих звуків. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 854. Серія «Філологія». Харків, 2009. Вип. 57. С. 80–84.
7. Брус М. П. Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*, 2022, № 56. С. 12–24. <https://drive.google.com/drive/folders/1uHuQ4Esyl83OJn6RG1tXbBkxume7IU2v>
8. Брус М. П. Найменування Божої Матері в давньоукраїнському релігійному книгописанні. *Науковий вісник Чернівець. ун-ту. Романо-слов'янський дискурс*. Чернівці, 2019. Вип. 812. С. 19–23.
9. Брус М. П. Найменування жінок по батькові в історії української мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Ужгород, 2021. Вип. 1. С. 86–92.
10. Брус М. П. Походження фемінітивів (на основі «Етимологічного словника української мови» за гол. ред. О. С. Мельничука). *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство. II: зб. наук. праць до 100-річчя від дня народження*. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2023. С. 217–233.
11. Брус М. П. Процеси інтенсифікації та екстенсифікації в історії фемінітивів української мови. *XI Оломоуцький симпозиум україністів «Україністика в новому тисячолітті: проблеми мови, літератури і культури»*: матеріали Міжнародної наукової конференції. Оломоуць: Університет Палацького в Оломоуці, 2023. С. 54–62.
12. Брус М. П. Становлення давньоукраїнської орфоепії. Матеріали IV Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство. Київ – Софія – Харків – Шумен, 2024. С. 20–25.
13. Брус М. П. Українська мова XI – XV століть: навч. посіб. для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2015. 400 с.
14. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. Ч. I. Монографія. 440 с.; Ч. II. Словник. 640 с.
15. Брус М. П. Художня творчість Марка Черемшини як джерело відображення історії фемінітивів української мови. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово: наук. журнал / гол. ред. С.І.Хороб.* Івано-Франківськ, 2024. № 20(72). С. 274–288.
16. Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Українська Рад. Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1988. Т. 1: А–Г. 536 с.; 1990. Т. 2: Д–К. 576 с.
17. Етимологічний словник української мови: у 6 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1: А–Г. 632 с.; 1985. Т. 2: Д–Копці. 572 с.; 1989. Т. 3: Кора–М. 552 с.; 2004. Т. 4: Н–П. 656 с.; 2006. Т. 5: Р–Т. 704 с.; 2012. Т. 6: У–Я.

568 с.

18. Історичний словник українського языка. Т. I. А–Ж / уложили Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко; зред. Є. Тимченко / *Istoryčnyj slovnyk ukrajins'koho jazyka. I. 1–2 (A–Ž). Charkiv-Kyjiv 1930 – 1932 / Tymčenko Jevhen. München : Verlag Otto Sagner, 1985. S. 1–947.*

19. Історія української мови / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ: Наукова думка, 1979. Фонетика. 368 с.; 1978. Морфологія. 540 с.; 1983. Лексика і фразеологія. 744 с.; 1983. Синтаксис. 504 с.

20. Колоїз Ж. В. Історична фонетика і граматики української мови: навч. посіб. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В., 2023. 244 с.

21. Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.

22. Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст. Київ – Житомир: «Полісся», 2015. 352 с.

23. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. : у 2 кн. / підгот. до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса; відп. ред. В. В. Німчук. Київ – Нью-Йорк : Видавництво «Преса України», 2002. Кн. 1: А–Н. 512 с.; 2003. Кн. 2: О–Я. 2003. 512 с.

24. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. / ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1: А–М. 631 с.; 1978. Т. 2: Н–О. 592 с.

25. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської. С. Вакуленка, А. Даниленка ; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

Брус Марія Петрівна –
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови